

ПРЕДАЊЕ О СВЕТОМ САВИ ЗАБЕЛЕЖЕНО НА ПРОСТОРИМА ГДЕ ЈЕ НЕКАДА ДЕЛОВАЛА ЦРКВА БОСАНСКА

Нема сумње да су најлепше легенде о светом Сави, са најстаријим митским слојевима и највише митске свежине, забележене на територијама које је некада захватала средњовековна држава босанска, баш тамо где је у Савино време, а и неколико векова касније, постојала самостална Црква босанска. И управо у тим легендама најбоље је одсликан Савин лик око кога су, како каже Војин Матић, концентрисана „традиционална решења која генерације родитеља нуде генерацијама деце у тренуцима кад им се, током развоја, појаве дилеме које прете да гомилањем страха угрозе напреловање”.¹ Може се рећи без бојазни од претеривања, да је кроз та „традиционална решења” и вишеслојни лик светог Саве, из кога проговара мудар динарски сељак, обичан калуђер, хришћански светац, претхришћански српски врховни бог, и негде дубоко у позадини – митски предак тотем-животиња, хромни вук, згуснуто огромно животно искуство што су га у нашем народу стварала хиљадеља.

У већини тих легенди, за које се с правом претпоставља да су настале пре њега, Сава је истиснуо своје претходнике, паганске богове, и супериорно заузео њихова места. У тим предањима, како примећује Веселин Чајкановић, он није „историјски Сава, син Немањин, него старинско српско божанство које је у српским легендама добило Савино име, а задржало своје старинске функције. Тај „свети Сава” путује по српским земљама, учи народ како ће да оре, да меси хлеб, да прави сир, да сеје лук, ослобађа људе од власти ђаволове”². Али, он у народном предању, није истиснуо само претхришћанска божанства, него је на исти начин заузео места неких хришћанских светаца, па и самог Христа.

Легенде о светом Сави, са свом својом свежином, забележене у време када их је у народу било у изобиљу, допрле су до нас захваљујући једној акцији коју је у броју од 15. фебруара 1897. године покренула „Босанска вила”. Тада се ондашњим српским интелектуалцима, учитељима и свештеницима, обратио књижевник Вид Вулетић-Вукосавић с предлогом „да покупимо приче о св. Сави, те да их шаљемо красној „Босанској вили” у Сарајеву”.³ Предлог је имао изузетан одјек: те године на страницама овог листа објављено је 66 легенди, а за пет узастопних година колико је акција трајала – више од 130. Тај апел прихватиће још један сарајевски часопис, „Босанско-херцеговачки источник”, гласило српског православног свештенства, који ће те 1897. године објавити седамнаест легенди, а онда ће престати с таквом праксом. Предања о светом Сави, по угледу на „Босанску вилу”, почеће после да објављују и други часописи.

Из готово свих делова Босне и Херцеговине, с територија које су некада биле у саставу средњовековне државе босанске, из Лике и Далмације насељених живљем

из Босне и из других српских крајева стизале су легенде о светом Сави. Записивачи су бележили да су их записивали у Поповом пољу, Сарајеву, Стоцу, Прењу, Гацку, Требињу, Санском Мосту, Кордуну, Читлуку, Грачаници, Фочи, Бутмиру, Босанском Шамцу, Коњицу, Цетини, Љубињу, Винцу код Јајца, Јању...⁴ Све ове чињенице не дају за право Владимиру Ђоровићу када тврди да је најживље предање о светом Сави било у источној Херцеговини.⁵ Истина, из тих крајева пристигло је највише легенди, али је у тим пределима због одређених околности, великих манастира и центара писмености, било највише писмених људи, па и читалаца „Босанске виле“ који су се могли одазвати позиву Вида Вулетића-Вукосавића. Предање је, међутим, било присутно не само код православних, него и код муслимана,⁶ па и католика у Далмацији.⁷

Сулећи по броју легенди које су пристигле из појединих крајева ондашње Босне и Херцеговине, где су се нашли способни записивачи, и биле објављене у „Босанској вили“ и „Босанско-херцеговачком источнику“ свети Сава у то време био је најомиљенији светац коме су приписивана сва добра овог света. Веровало се да је он благословио целу Босну: „Да Бог да и тамо родило и плодило; клијало и цвјетало; и блејало и мекало; и мукало и букало; и пуало и дувало“.⁸ Онда је у ту земљу населио народ обративши му се: „Људи божји, ајте са мном, ја ћу вам показати где се нећете патити од љутих невоља“.⁹ Ишло се чак дотле да се веровало како он није мртав него жив и да „и сада обилази сваку српску кућу, па, у којој се нашој кући зло и несрећа догоди, то је знак да се у тој кући не поштује Бог и божји свеци, а св. Саво се на то ражљути па учини какво зло тој кући не би ли се чељад поправила. А у којој кући све добро иде и напредује, то је знак да је том кућом и том чељад био задовољан и св. Саво, па је ту кућу благословио.“¹⁰ Цела Босна и Херцеговина била је заветина светог Саве и постигла је његов пост који је, како се веровало, штитио од срдобље.¹¹ Зна се да је постојао сличан пост међу Србима у Хрватској, Банији и Лици.¹²

Догодило се тако да се на територији Босне, која је била самостална држава, са самосталном црквом, до највећих висина уздигне култ светог Саве, утемељивача суседне државе и оснивача друге цркве која је с Црквом босанском понекада била и у ривалским односима. Слава најомиљеније личности Немањина Србије, сама од себе, прелила се преко границе и разлила босанским просторима, где је свети Саво постао и остао најчешће помињани светац.

Овај феномен може нам објаснити и сам живот светог Саве, најмлађег сина моћног српског владара Стефана Немање, почевши од његовог бекства у Хиландар, монашења, монашења његовог оца и мајке, мирења завађене браће, стварања српске аутокефалне цркве, путовања по народу, до смрти у Трнову у Бугарској и преноса моштију. Цео његов живот био је необичан и граничио се са фантастиком тако да за њега готово да и није требало смишљати посебне хагиографске легенде. Такав живот и дела донели су му популарност на целом Балканском полуострву, па и на територијама које је захватала средњовековна држава босанска, где је свети Саво лако ушао у народ, а за тај улазак, судећи по легендама објављеним у „Босанској вили“, било је много предуслова.

Савину славу још за живота, како сведоче животописци, почео је да проноси народ, дајући му натприродну моћ. Такав начин популарисања једне личности био је знатно ефикаснији од пропаганде коју преко својих механизма може да покрене држава или црква. Најпознатији Савин биограф Теодосије бележи да још док је Сава био жив „да и прости људи по кућама и они што по горама чувају стада кад помузу млеко не требаху сиришта већ је било довољно само да кажу: „Савина те молитва ускисла!“ – па да се одмах на ту реч сирење сирило, а млеко бивало кисело и веома добро.“¹³ Слично предање крајем прошлог века забележено је у селу Сјера код Фоче¹⁴ и у Пљевљима¹⁵ где се говорило како је свети Сава благословио Босну како

би се и у њој сирило и киселило млеко. Готово идентично веровање чуо је Тихомир Ђорђевић у југозападној Босни, у Јању где се такође сматрало „да се за кисело млеко, сир и хлеб знаде само тамо докле је допро св. Сава. Када се стоци врацбином одузме млеко, онда се врацбина отклања оваквом молитвом: „Помози госпoде Боже и свети Саво и света пречиста Богородице! Прво кравама млијеко бану, нег ја лану. Иде војска широкијем путем, још ширијем тече ријека носи њима доста лијека и млијека. Иде на војску море и Думорје и са њима Јован и Остоја и ш њима кућни довратак, млијечни повратак. Одоше, табор учинише; чисто, право, канда је сад од мајке пало. Амин.“¹⁶

Мотив кисељења и сирења млека молитвом светог Саве одржао се, дакле, у временском распону од шест векова, што сведочи Теодосијево „Житије светог Саве“, написано крајем тринаестог века и легенде забележене крајем прошлог века у три различита дела Босне. Ово веровање је, очигледно је, још за живота светог Саве било толико укорењено тако да га ни потоњи векови нису могли избрисати. Припадало је по свој прилици паганском божанству које је пре појаве светог Саве било омиљено у народу. На сличан начин одржала су се и друга веровања која се у суштини не разликују много од предања везаних за врховна божанства у сродним религијама (Диониса, Орфеја, Озириса, Димитру, Водана, Донара). И ти богови, као и српски Дабог, односно свети Сава „путују по свету, боре се са остацима првобитног хаоса, подижу културу, уводе ред“.¹⁷ у свим тим примерима реч је о родоначелнику „који је, тим самим што је створио један народ, дужан да га материјално и морално подиже“.¹⁸ Има мишљења да су легенде о светом Сави још старије, и да су пре тога приписиване митском претку животињи, хромом вуку и да потичу чак из неолита.¹⁹

Све ове чињенице чине неодрживом тезу Владимира Ћоровића, који је сматрао да су се те легенде зачеле под непосредним утицајем српске хагиографске књижевности и да у њима има „врло мало ствари и казивања чији би извор ишао непосредније од тих списа“.²⁰ Тешко би се, наиме, могло поверовати у тврђу да су калуђери, тамо негде у Јању, у југозападној Босни, успели да засеју причу о кисељењу и сирењу млека и да је она у народу била тако лако запамћена. Још теже је поверовати да је иједно свештено лице, које је до краја прошлог века деловало у овим крајевима, далеко од великих манастира, икада чуло за Теодосијево дело.

Има још разлога што су се на територији коју је некада заузимала средњевековна држава босанска и где је деловала Црква босанска сачувале бројне легенде о светом Сави, с отиском врховног српског претхришћанског бога. Један од основних разлога лежи у самој природи Цркве босанске. Та црква, највероватније од првих њених дана, држала се источног обреда, њени свештеници носили су народна имена, а обрели су се, као и у српској православној цркви, изводили на народном језику.²¹ Овде се, по свој прилици, проповедало онакво хришћанство како су га иза себе оставили први хришћански проповедници, Методијеви ученици. Био је то у ствари својеврстан синкретизам хришћанства и старе словенске религије, где су толерисана и стара претхришћанска божанства. За све време свога постојања та црква је успешно одолевала утицајима са стране баш због тога што се није знатније мењала ни прилагођавала новим временима. Нема података ни о каквој темељнијој реформи какву је, рецимо, свети Сава извео у Српској цркви у Немањића држави, нити су забележени покушаји чишћења вере од примесе старе религије што је на територији Босне, међу својим верницима, често чинила католичка црква. За све време постојања ова црква није имала јачих теолошких центара, нити каквог већег црквеног ауторитета. Ретки су њени великодостојници који су иза себе оставили само име, а најпознатији од њих, гост Радин Бутковић, службеник херцега Стефана Вукчића Косаче, остаће запамћен не као црквено лице него као дипломата.

Није, дакле, било тешкоћа да на тај простор продре култ у име светог Саве, поготово што за то нису постојале ни језичке, ни националне, ни религијске баријере. У таквој цркви и могла су се очувати стара веровања и прилагодити новим условима, а притајени врховни пагански бог преузети ново, Савино име и с њим продужити своје присуство и трајање још за шест векова.

Популарност светог Саве у средњевековној држави босанској подгрејаће и крунисање најмоћнијег босанског владара краља Твртка Котроманића, које је обављено 1377. године у манастиру Милешеви, где су почивале мошти светог Саве.²² И сам Стефан Вукчић Косача, један од најмоћнијих босанских великаша рало ће истичати своју титулу – „херцег од светог Саве“.²³ Велику улогу у одржавању култа светог Саве имаће и његове мошти које су чуване у манастиру Милешеви. Оне су кроз неколико векова у народној свести представљале претка који је, како каже Димитрије Богдановић, за све време, а посебно у најтежим годинама турског ропства, био „неко близак, а добар, коме се можеш обратити без посредника као своме“.²⁴

После пада средњевековне државе босанске нестаће и самосталне Цркве босанске, која ће се сама по себи слити у Српску цркву и званично ући у састав обновљене Пећке патријаршије, која такође није имала могућности да на територијама што су припале средњевековној Босни заведе неке реформе, нити да почне организовано да делује, ширећи култ српских светитеља. Све се то одвијало спонтано. Из сачуваних докумената види се да се за све време турске владавине црквени живот у овим пределима одвијао традиционално и по некаквој инерцији.²⁵

Свети Сава преузима улогу и изглед врховног паганског бога онако како га је народна уобразиља замишљала у последњој његовој фази, у тренуцима када је стара вера узмакла и када је почела да се ломи пред налетом хришћанства. То божанство имало је људско обличје, јавља се најчешће као просјак са „шљаком“ у руци, а такав штап у народном веровању има велику моћ.²⁶ Наследиће вероватно и пратиоце тог божанства: петла, симбола „бога светлости и сунца“,²⁷ који је био „атрибут светог Саве, као што је орао атрибут Зевсов, а сова Паладе Атине“,²⁸ коња који се јавља као демон доњег света,²⁹ пса који такође има везе са светом мртвих³⁰ и мачке која је у народном веровању повезана са царством мрака.³¹ Уз животиње су и биљке пратиоци: бели лук (сарансак, сријемош, стримуж) који штити од свих злих сила и болести³² и купина која се од давнина, код већина народа, сматра светом биљком.³³

И у легендама забележеним на подручјима где је некада деловала самостална Црква босанска препознатљива је веза светог Саве и вукова, а у тој вези је и језгро око кога ће се доцније развити предање о српском врховном божанству. Свети Сава је, „према старинским схватањима српског народа, заштитно божанство вукова, или „вучји пастир“, а то значи другим речима да је у српском паганizmu постојало вучје божанство, чије су функције доцније пренесене на светог Саву“.³⁴ То божанство је уствари у најстаријој фази био сам вук који је „као тотем животиња на неки начин отелотворио представе о тотем претку који својом магичном моћи чува племе од опасности.“³⁵

Веза светог Саве и вукова присутна је и у предању које је у североисточној Босни записао Миленко С. Филиповић, који истиче да је и тамо „позната приповетка како св. Саво дели вуковима плен: у Тршићу код Зворника веле да је св. Саво као курјачки цар. Даље се прича о вуку коме је одредио човека који је био на крушици“.³⁶ У једној легенди забележеној у Црној Ријеци код Фоче каже се да је свети Сава створио вука, претворивши у њега свога пса који му је претходно појео овцу мези-мицу.³⁷ Забележено је и такво предање да је вук био тако „жестоко и брзо звијере да му није могло ништа утећи нити се одбранити“ па га је светац укротио ударивши га свиралом по задњим ногама, чиме му је преполовио снагу и брзину.³⁸

Занимљив детаљ који се јавља у легендама о светом Сави је жртвовање, клање, а онда – печење деце! Овакви призори у многоме подсећају на познату старозаветну сцену када Аврам, на бојжи захтев, без икаквог противљења, пристаје да закоље и као жртву спали сина Исака. Чини се да поменута библијска легенда није имала пресудан утицај на формирање оваквог предања, него се у овом случају ради о сећању на прадавна времена када су „бацана слаба деца с брда као што је хеленски мит о Хефесту. Није ли ту реч о посвећивању и нарочитом типу жртве бацањем“.³⁹ Поред бацања жртвована деца су и спаљивана како би се тим чином посветила.⁴⁰ Има и таквих тумачења да су и српском Дабогу приношене људске жртве.⁴¹

Дечје жртве свети Сава узима од честитих сиромашних родитеља који, по правилу, живе у таквој немаштини да чак ни госта немају чиме да почасте. Ненајављено им долази на конак и тражи да му дају мушко дете да га закоље и испече за вечеру. Родитељи без речи испуњавају његов захтев, а светац хладнокрвно ради оно што је наумио, узме „нож, замахне и одсјече главу дјетету“.⁴² Другом приликом као просјак, сав у ранама и крастама, долази сиромасима у кућу, а они такође немају чиме да га погосте те Сава затражи дете да га закоље и његовом крвљу испере и зацели ране.⁴³ Понекада унапред планира жртву те честитог старца, нежењу жени младом девојком која му рађа сина, затим непозван долази, крсти дете, па га узима као жртву и ставља у ужарену пећ.⁴⁴ Сва заклана деца коју свети Сава ставља да се пеку, оживе у пећи, сјаје светачким сјајем, а онда доносе богатство и благослов својим родитељима.

У народном предању о светом Сави, забележеном углавном у западним крајевима Босне, сачуване су представе о доњем свету и о одласку међу мртве, што подсећа на слична предања код семитских и индоевропских народа, на „велики циклус митова о силаску овог или оног божанства или хероја у доњи свет, или уопште о идеју на онај свет. У доњи свет силази се још и у вавилонској народној књижевности, Астрата; код Грка Одисеј, Орфеј, Херкул, код Римљана Енеја“.⁴⁵ Овај мотив постојао је и у роману о Александру Великом који је у средњем веку био популаран и у нашим крајевима, али то дело није имало готово икаквог утицаја на формирање представе о свету мртвих.⁴⁶

Најважнији атрибут доњег света су мишеви који у српском веровању представљају душе предака.⁴⁷ Тамо свети Сава залази с петлом, мачком и коњем који у нашем народном предању имају везе с мрачном земљом и који ће му помоћи да савлада све препреке које искрсну у свету мртвих, да завара гониоце и да се отуда врати.

Врховно божанство доњег света је свети Паво који је некада када је био један закон српски на цијелој земљи“ био брат светог Саве. Онда, по првој варијанти ове легенде, Паво обрије браду и оснује посебну веру – „крањску“, а затим се покаје што је то учинио те побегне у мрачну земљу да окаје своје грехе. Сава крене за њим да га отуда врати.⁴⁸ И у другој варијанти Паво брије браду, оставља своју веру, а оснива католичку. Потом проклиње горњи свет да се у њему „не може ништа ни множити ни плодити“, па бежи у доњи свет. Свети Сава крене за њим да скине клетву.⁴⁹ И у трећој варијанти свети Паво преводи народ у католичку веру, а свети Саво му се супротставља, а онда, некако немотивисано, одлази у Павину кућу с мачком и петлом, а домаћин га не препознаје па га оставља у соби с мишевима⁵⁰

Посебно је занимљива једна легенда, забележена у северној Босни, где се говори како се свети Сава обрео у некаквој „пустињи“, и свратио у једну кућу на конак, а тамо – пуно мишева. „Свети Саво помоли се Богу, скиде рукавицу с руке, баца је, а од ње се створи мачка. Скиде другу па баца, док се од ње не створи друга мачка, па обје навалише на мише“.⁵¹ И овде је, очигледно, реч о силаску у доњи свет, олакле је такође морао да бежи, а од гонилаца га на крају спасава река Сава⁵², која

би овом приликом могла бити исто што и река Стига у грчкој митологији која тече доњим светом.

Није тешко одгонетнути зашто је народ у Босни, и то баш у оним крајевима изложеним агресивнијим насртајима католичанства, извукао из свог сећања предања о одласку у доњи свет и приписао их светом Сави. За то би се могло потражити крајње рационално објашњење: именом светог Саве и старим веровањима народ се бранио од превођења у католичанство и унију. Кључна личност доњег света, свети Паво, представља, како сматра Владимир Ћоровић, редовника католичког реда *павликина* који су у тринаестом веку, с мало успеха, деловали у Босни, али и католичког емисара *Павлина Демеског* који је у седамнаестом веку покушао да у овим крајевима уведе унију.⁵³

Свети Сава у народном предању јавља се и као божанство вода. Веровало се, наиме, да „по његовој вољи, додиром свог магијског штапа или штаке, или самом молитвом може извести воду из камена или земље“.⁵⁴ Многи извори су по њему добили име, а народ је био уверен да се на тим водама „добија животна моћ, да се лече многе болести“.⁵⁵

Једна легенда забележена у Загорју код Фоче каже да су по земљи ходали „Бог и свети Саво, гдје год су ударили штапом, оданле је потекла вода. Отуда су потекле све воде на свијету“⁵⁶ Захваљујући свечевом штапу вода је потекла из свих 377 врела на планини Трескавици на којој је свети Сава чувао овце са својим чобанима, па кад ожедне он „удари ома штапом по стијени, и гдје год удари – врело провре и воде доста“.⁵⁷ На сличан начин настало је и Дријенско врело у близини Габела, где је уморан и жељан светац сео да се одмори у хладу дрена, а кад је, да би утолио жеђ, ударио штапом испред себе по земљи – потекла је вода.⁵⁸

Није свети Сава једино стварао изворе, него је одређивао и токове река; његовим стопама потекла је и Требињница у Поповом пољу, а када је он стао и забио штап у земљу, стала је и река. Затим је неко крадом извукао из земље свечев штап и на том месту вода се разлила па због тога и данас плави поље.⁵⁹ По Савиној жељи настала је и река Сава да би га раздвојила од гонилаца и помогла му да побегне из доњег света. По њему је добила име – Сава.⁶⁰

Поред извора и река свети Сава је стварао и језера, која су настајала да би потопила села, чиме би била кажњена изопаченост и себичност њихових житеља. Црно језеро на Дурмитору настало је на месту где је био манастир чији су калуђери оптужили светог Саву да им је украо петла.⁶¹ У другој легенди, записаној тринаест година раније, каже се да је на месту Црног језера било село у ком су живели опаки људи.⁶² И Борачко језеро на планини Прењу настало је као последица Савиног гнева који је проклео село Борке да нестане под водом због тога што га нико не хтеде да прими на конач.⁶³ По другој легенди то језеро је настало на месту где су били двори проклетог Гавана, који је закидао свима око себе, а није знао за милосрђе ни милостињу.⁶⁴

Догађало се да свети Сава, не само што стваре, него и узима воде, кажњавајући себичне и немилостиве људе. Тако је поступио и у Подвележју, где га, жедног путника, не напојише водом, на шта уследи његова клетва: „Које год овђе било живо врело, да Бог да свако пресушило, те народ из села доста муке видио доносећи себи воду и свом благу.“⁶⁵

Свети Сава стално путује, најчешће као просјак, с просјачким штапом у руци. При томе залази у домове и села стављајући на пробу гостољубље, милосрђе и друге врлине не само појединаца, него и домова и села. Овакво путовање по народу представља пример *теофанije*, познате и код других народа, када се „божанство или демон јавља обично као незнатан и неугледан човек, најчешће као путник и просјак“.⁶⁶ А веровало се да „сваки просјак може бити прерушено божанство“.⁶⁷

због чега су и народи који су у ово веровали били гостољубиви. Гостопримство се исказивало заједничким обедом који је имао за циљ „да се склопи савез између чо- века и божанства“⁶⁸

Према милосрђу и богобојажљивости коју појединци и села испоље према свецу, Сава, на лицу места, одрезује награде и казне. Доброту обилато награђује, а себичност сурово кажњава. Једно село где су сељаци наговорили децу да на њега, просјака, пуне вашке кажњава глађу, празним кошевима за жито, док суседно село где су га лепо примили и уделили му милостињу благосиља: „Бог благословио ваше кошеве!“⁶⁹ У блато под Кошћелом утонуло је цело село само због тога што му није пружио гостопримство.⁷⁰ На сличан начин светац се понео и у Подвележју где су некада живели људи „српског закона“, који га не примише на конак. Гостопримство му указа сирота удовица, једина Туркиња у томе селу, због чега је уследио благослов: „Овдје теби било добро и свој твојој дјечи, овдје све турско било“.⁷¹

Није свети Сава истискивао само паганска божанства у народном предању, него је то чинио и са хришћанским свецима. Забележене су две варијанте легенде у којој се он јавља уместо старозаветног Мојсија, а прогањани јеврејски народ заменили су Срби које у првој варијанти прогони арнаутски цар Фираун са својим поданицима Арнаутима,⁷² а у другој цар Вираун.⁷³ Онда, као и у четранестој глави Друге књиге Мојсијева, Сава у бекству са својим народом стиже до мора, часним крстом и штаком исушује воду и проводи Србе по сувом морском дну. За њим у стопу, као и у библијској причи, иду гониоци, изнад којих се склапа море у коме заувек нестају.

У једној апокрифној легенди где се говори о прогону Христа, забележеној у Бутмиру код Сарајева, која је својевремено била позната широм Босне, свети Сава је заменио сина бољег. Гониоци и сцене гоњења остали су исти. Од Ијуда, који су му за петама, Саву крије поједино дрвеће и животиње. Према напору који су уложили да га сакрију бивају проклети и благословени: јасику светац проклиње да вечито трепери, коња да стално једе, а да се никада не може најести, а овцу благосиља да буде „најмилија и најбоља човјеку“ животиња.⁷⁴

Има, међутим, и таквих легенди које приказују светог Саву као правог хришћанског свеца који чине чуда. Јавља се „сав у златном одијелу, са златним крстом у руци, па се сије као сунце жарко“. Карактерише га хришћанско милосрђе па прашта човеку који је „био јако злоговоран и богопсовац“ и спасава га од ђавола из залеђене Коране. Овде не изостаје ни хришћанска дидактичност, светац опомиње грешника да више не сме да греша.⁷⁵

У легенди забележеној у Сарајеву свети Сава показује моћ хришћанског свеца на једној историјској личности, фанариотском владици Калинику, који је седио на столици добробосанских митрополита од 1802. до 1812. године и остао код народа у рђавом сећању.⁷⁶ Због потцењивања српског свеца уочи празника Светог Саве владици туђинац бива опоменут ватром која се ноћу упалила изнад његовог кревета.⁷⁷ Овде се, дакле, светац не јавља директно него своју моћ испољава индиректно.

И упредању забележеном у западним крајевима које насељава српски народ изражене су везе светог Саве са свим видовима човековог живота и рада, па и са занатима. Веровало се, наиме, да је и сам Сава „знао многе занате“.⁷⁸ Овакво веровање је разумљиво ако се има у виду да је и Дабог, кога је свети Сава наследио, „по превасходству бог проналазач“⁷⁹ Али, добрим делом, та веза са занатима, како сматра прота Ст. М. Димитријевић, плод је „стварног његовог препородилачког, општекултурног па и привредног и занатског рада“.⁸⁰

Управо у тим легендама јавља се једно ново Савино лице где он више није паганско божанство, ни хришћански светац, него изузетно мудар динарски сељак који, с посебном дидактичком интонацијом, преноси знање на своје потомство.

Чини то онако како су то вековима чинили стари динарци васпитавајући свој подмладак. Тај наук је везан за свакодневне послове сељачког, сточарског живота: ткаљу учи да чунак провлачи кроз нити с обе стране и обе руке;⁸¹ шваљи показује како да окрене врх игле приликом пробадања платна;⁸² орачу скреће пажњу како да приликом орања прави разор;⁸³ сељацима показује како се прорезују прозори на кући да би кроз њих продирала светлост⁸⁴; учи људе како да суше пастрму⁸⁵; даје упутства како се уз пост лови риба и припрема за јело⁸⁶; показује како се на кошуљи прави прорез кроз који се провлачи глава⁸⁷.

Свети Сава не напушта своје ученике него прати њихов рад и понашање и захтева крајње поштен однос према наученом занату. И баш према том односу родоначелника заната према свом послу, поједина занимања ће добити благослов и казну. Посебно ће строго бити кажњена лаж и лакомисленост. Дунђери су тако, због једне лажи коју је њихов родоначелник изрекао пред светим Савом, бити кажњени вечитом беспарицом⁸⁸, ткаља због неискрености тиме што ће се њен вишемесечни рад моћи ставити под мишку⁸⁹. Због лакомислености маја (домаћица) имаће мање млека у лонцу⁹⁰. Ђурчија ће у свом послу показати искреност па ће му, захваљујући Савином благослову, ти послови донети много новца⁹¹, а видеће се и плодови честитог тежачког рада⁹².

У легендама у којима се надмудрује с ђаволом свети Сава се још више удаљио од паганског бога и хришћанског свеца. Ту је он заправо „добрио изглед паметног и лукавог, а ђаво приглупог и злог сељака“⁹³. Њих двојица се стално надмећу у вештинама у којима се иначе надмећу и динарски сељаци, а опште симпатије су на Савиној страни.

Ђаволова глупост долази до изражаја када свети Сава, док путују кроз планину, ствара плодове који ће им утолити глад. Ђаво увек бира први, па због своје ограничености упире прст погрешно у „оно над земљом“, бојице од кромпира, док Сави остају плодови под земљом. Други пут опет узима „оно под земљом“, корен винове лозе, а оставља грозд⁹⁴. Захваљујући мудрости која се састоји у игри двомислених речи светац узима и људима поклања велики ђаволски изум – воденицу⁹⁵. (Ова легенда јавља се у више варијанти). Црни враг је побеђен и онда када се са светим Савом такмичи у чобанским вештинама: јављењу оваца и коза уз планину.⁹⁶

Има тренутака када се приповедач легенди заборави и светог Саву сасвим поистовети са својим сељанима. Неће се устезати да каже: „Свети Сава из малена чувао хајван, те је био вазда послушан и користан“⁹⁷. У некој легенди неки сиромаш „идући кроз планину чује ће неко сијече дрва, па се упути право онамо где се сијекло, кад тамо дошо, нађе св. Саву ће сијече дрва“⁹⁸. Понекад се приповедач до те мере опусти и ослободи богобојажљивости па почне да везе причу: „Тако ти се једне нећеље упуту св. Саво у механу која је била пуна свијета, па улежавши унутра рече: „Помоз Бог, добри људи!“⁹⁹

Изједначавања светог Саве са приповедачевим савременицима, сељанима ипак су реткост, а једна од главних његових особина је „јака склоност ка гневу и готовост да кажњава“¹⁰⁰, по чему се не разликује од других врховних богова у сродним религијама који су најчешће „немилостиви, нервозни, увредљиви“¹⁰¹. Од деведесет осам легенди о светом Сави које је у својој збирци објавио Владимир Ђоровић, Чајкановић је избројао да се у четрдесет две јавља свечев гнев, „недовољно мотивисан, неоправдан“ после чега следе престроге неправедне казне.¹⁰²

Легенде о светом Сави, забележене на просторима на којима је некада деловала самостална Црква босанска, имају још нека обележја: кроз њих зрачи дух људи динарског подручја који су свеца подешавали своме обличју, а ти су људи, како каже Јован Цвијић, живог духа и танане интелигенције, обдарени живом и разноврсном осећајношћу, они се често поводе за својом маштом која је често жива

и богата, као и за првим импулсима одушевљења и срдбе".¹⁰³ У тим легендама свети Сава често реагује као и динарски човек. А иза таквих поступака уједно се крију и најстарији митски разлози који своје нити вуку из самог језгра заједничког, индоевропског мита.

У тим легендама свети Сава је доживео најпотпунију књижевну обраду, какву није доживела ни једна историјска личност стасала у српском народу. Први праисконски митски потези Савиног лика повучени су још за његовог живота, да би тај портрет, кроз векове искушења и страдања када је колективна инспирација долазила до посебног изражаја, био употпуњаван новим поетско-митским сликама изузетне снаге и лепоте. Свака од тих легенди представља у ствари каменчић уграђен у мозаик изузетно сложеног Савиног лика.

На срећу, те легенде су забележене на време када су митска врела у народној свести избацивала јак кључ. Бележили су их понекада једва писмени људи који нису имали појма о значају изворног казивања. Такви су, да би осавременили текст, често насилно убацивали неке своје моралистичко-дидактичне ставове. А у часописима где су објављиване није било тако снажне редакторске руке која би им вратила аутентичну снагу и изворност. И поред тога, ни оваки им се не може порећи изузетна уметничка сугестивност, лепота језика и казивања.

Забележено предање о светом Сави чека расуто углавном у листовима и часописима који су излазили крајем прошлог и почетком овог века. Још увек му се не знају праве размере. Било је додуше неколико покушаја да се део тог предања систематизује, али ни један од њих није пружио праву представу о светом Сави коју је народ створио ван црквених канона. Тај обимни посао чека будуће истраживаче који би, пре свега, морали да прикупе све легенде, валоризују их, систематизују, а онда научно обраде. Не би се требало устезати, тамо где је збиља неопходно, ни од извесних редакторских захвата. Тек када овај посао буде окончан, указаће се у једном новом светлу потпун лик светог Саве кога је, на свим просторима где је живео, српски народ клесао и брусио вековима.

НАПОМЕНЕ

1. Војин Матић, Заборављена божанства, Београд, 1972., 95
2. Веселин Чајкановић, Мит и религија у Срба, Београд, 1973., 198, 199
3. „Босанска вила“ (скраћено БВ), година 1897., број 3, страна 41
4. Легенде из Винца и Јања саопштио је Ђоровићу Тихомир Ђорђевић, види Светозар Ђоровић, Свети Сава у народном предању, Београд, 1927., 199, 200, 245, 246
5. Ђоровић, исто дело, X
6. Тихомир Ђорђевић, Свети Сава и наши муслимани, Политика, 6, 7, 8 и 9 јануар, 1935
7. Андрија Качић-Миошић, Разговор уголни народа словинскога, Писма од четири света имењака

8. **БВ**, 1898, 10, 153
9. **БВ**, 1901, 5, 95
10. **БВ**, 1901, 10-11, 212
11. **Миленко С. Филиповић**, Свети Сава у култу и предању у североисточној Босни, Браство. XXX. Београд, 1939., 23, 24
12. **Ђоровић**, исто дело, X
13. **Геодосије**, Житије светог Саве, Београд. 1984., 112
14. **БВ**, 1897, 22, 343
15. **БВ**, 1897, 19, 295
16. **Ђоровић**, исто дело, 245, 246
17. **Чајкановић**, исто дело, 314
18. **Исто**, 314
19. **Матић**, исто дело, 64
20. **Ђоровић**, исто дело, XII
21. **Сима Ђирковић**, Историја средњовековне државе босанске, Београд, 1964., 50, 51
22. **Исто**, 137
23. **Исто**, 286
24. **Димитрије Бодановић**, Улога цркве у историји српског народа, Православље, број 465-466, 1-15, август 1986., страна 15
25. Преглед биљежака или избора о ладробосанским митрополитима од митрополита **Х. Савве**, Источник, Сарајево, 1898., број 1, стран 8-14, 2, 19-23, 3, 40-45, 4, 55-58, 5, 70-72, 6, 83-85
26. **Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић**, Српски митолошки речник, Београд, 1970., 310, 311
 27. **Исто**, 234
 28. **Чајкановић**, исто дело, 381
 29. **Српски митолошки речник**, 170
 30. **Исто**, 231
 31. **Исто**, 200
 32. **Исто**, 22, 23
 33. **Ђоровић**, исто дело, 248
 34. **Чајкановић**, исто дело, 321
 35. **Матић**, исто дело, 64
 36. **Миленко С. Филиповић**, исто дело, 19
 37. **Босанско-херцеговачки источник** (скраћено БХИ), Сарајево, 1897, број 6, страна 232
 38. **БВ**, 1897., 3, 42
 39. **Матић**, исто дело, 74, 75
 40. **Исто**, 74, 75
 41. **Чајкановић**, исто дело, 425
 42. **БХИ**, 1897., 4, 233, 234
 43. **БВ**, 1898, 10, 153, 154
 44. **БВ**, 1901, 10, 350
 45. **Веселин Чајкановић**, Свети Сава у народним приповеткама, Богословље, X, 1935., 142
46. **Исто**, 123
47. **Исто**, 123
48. **БВ**, 1897, 11, 168, 169
49. **БВ**, 1897, 12, 186
50. **БВ**, 1898, 13, 202
51. **БВ**, 1903, 13, 257
52. **Исто**, 257
53. **Ђоровић**, исто дело, 238
54. **Исто**, 250
55. **Иван Божић**, Свети Сава у предању, Међународни научни скуп: Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, децембар, 1976, Београд, 1979., 394
56. **БВ**, 1901, 1, 15

57. **БВ**, 1901, 15, 279
58. **БВ**, 1897, 6, 88
59. **БВ**, 1897, 17, 263, 264, 265
60. **БВ**, 1897, 12, 186
61. **БВ**, 1879, 12, 186; **БВ**, 1903, 11-12, 257
62. **БВ**, 1890, 10, 154
63. **БХИ**, 1897, 4, 344
64. **БВ**, 1890, 10, 154
65. **БВ**, 22, 343
66. **Чајкановић**, Мит и религија у Срба, 141
67. **Исто**, 141
68. **Исто**, 145
69. **БВ**, 1897, 6, 87
70. **БВ**, 1897, 6, 87, 88
71. **БВ**, 1897, 10, 152
72. **БВ**, 1897, 15, 247
73. **БВ**, 1898, 14, 252, 253
74. **БХИ**, 1897, 6, 234, 235
75. **БВ**, 1897, 15, 247
76. **Источник**, Сарајево. 1898, 6, 83, 84
77. **БВ**, 1899, 5, 70
78. **БВ**, 1898, 11, 167
79. **Чајкановић**, Мит и религија у Срба, 404
80. **Прота Ст. М. Димитријевић**, Свети Сава у народном веровању и предању, Београд, 1926, 17
81. **БВ**, 1897, 5, 74
82. **БВ**, 1897, 5, 74
83. **БВ**, 1897, 10, 152
84. **БВ**, 1897, 20, 311
85. **БВ**, 1897, 20, 311
86. **БВ**, 1898, 11, 166
87. **БВ**, 1899, 9-10, 129
88. **БВ**, 1897, 4, 56
89. **БВ**, **Исто**, 56
90. **БВ**, **Исто**, 56
91. **БВ**, **Исто**, 56
92. **БВ**, 1897, 10, 152
93. **Војислав Ђурић**, Лик светог Саве у књижевности, Међународни скуп: Сава Немањић – свети Сава, историја и предање, децембар, 1976, Београд, 1979., 226
94. **БВ**, 1897, 17, 246
95. **БВ**, 1897, 20, 328
96. **БВ**, 1898, 12, 186
97. **БВ**, 1897, 3, 42
98. **БВ**, 1901, 3, 53
99. **БВ**, 1901, 10-11, 211
100. **Чајкановић**, Мит и религија у Срба, 310
101. **Исто**, 311
102. **Исто**, 310
103. **Јован Цвијић**, Балканско полуострво и јужнословенске земље, Психичке особине јужних Словена, Београд, 1966, 326